

سمینار علمی و تحقیقی
بدخشان در گستره فرهنگ
منعقدۀ شهر فیض آباد مرکز ولایت بدخشان
برگزار کننده: اکادمی علوم افغانستان

د افغانستان افتخار
ستر علمي شخصیت علامه المحدث الفقيه
محمد انور بدخشاني حفظه الله
داخل حق علماء ژوند ليکونه

موضوع مقاله

نقش جهانی و فرامرزی مولانا محمد انور وردوجی بدخشانی

در نشر و پخش علوم و معارف قرآنی

با معرفی سیرت مختصر ایشان

تمیه و ترتیب

پوهاند دکتور عبد الباری حمیدی

استاد پوهنځی شرعیات پوهنتون کابل

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على خير خلقه نبينا ورسولنا محمد صلى الله عليه و آله و صحبه و من دعا بدعوته و اقتفى أثره إلى يوم الدين، وبعد:

در این شکی نیست که معرفی چهره ها و شخصیت های علمی و فرهیخته افغانستان مخصوصا در این عصر پر از فتنه و آشوب که دشمنان خاک و ارزشهای دینی و ملی ما همواره با استفاده از شیوه های مختلف می خواهند تا ما و مخصوصا جوانان این مرزبوم مرد خیز ما را از اسلاف و گذشتگان خویش بدور نگه دارند، از اهمیت بسزایی بر خوردار است؛ زیرا رفتن به یک آینده درخشان بدون مطالعه و بررسی تاریخ گذشتگان، والهام گرفتن از زندگی علمی و مجاهدات عملی ایشان، امکان پذیر نمی باشد.

از طرف دیگر یکی از حقوق حقه علماء و دانشمندان سرزمین ما بر ما این است که نه تنها با نام و کارنامه های علمی و ادبی، تاریخی و فرهنگی ایشان آشنا شویم بلکه چهره های تابناک ایشان را نیز به دیگران معرفی نمائیم؛ زیرا همین شخصیتهای علمی و فرهنگی بودند که توسط ایثار و فداکاری های بی دریغ ایشان، افراد و جوامع زیادی از چراغ علم و معرفت بر خوردار شدند. پس اگر ما در این شرایط بسیار حساس که مورد تهاجم خطرناک فکری و فرهنگی قرار داریم خواسته باشیم تا با نشر و مطالعه آثار گرانبهای ایشان از مزایای فرهنگ اصیل اسلام آشنا شویم، ناگزیر هستیم تا به وسیله نگاشتن مضامین و مقالات علمی، برگزاری کنفرانس های ملی، منطوقی و بین المللی، چهره ها و شخصیتهای علمی و تاریخی مان را معرفی نمائیم تا به وسیله آن توانسته باشیم برخی از حقوق ایشان را ادا نموده، و در ضمن نسلهای فعلی و بعدی خود را نیز از خدمات و کاوش های علمی و فرهنگی ایشان، بهره مند سازیم.

اینک بنده با استفاده از این فرصت مهیا شده، از هیئت رهبری و کدر علمی اکادمی علوم افغانستان تشکر می کنم که با به راه اندازی سمینار علمی « **بدخشان در گستره فرهنگ** » که در نوع خود شاید اولین سمینار باشد، زمینه آشنایی بهتر و بیشتر را با علماء و فرهنگیان ولایت باستانی بدخشان را مهیا نمودند.

شکی نیست که ولایت باستانی بدخشان همانند برخی ولایات و مناطق تاریخی دیگر چون هرات و بلخ، بست و بغلان در گذشته های دور و نیز در عصر حاضر، شخصیت های برجسته و فرهیخته را در مهد و بطن خود پرورانیده است که یکی از آن شخصیتها در عصر کنونی مولانا محمد انور بدخشانی وردوجی است که تا هنوز لله الحمد حیات داشته، و با تالیف نمودن بیشتر از (۴۰) کتاب که در مقدمه همل آنها ترجمه قرآن کریم قرار دارد، توانسته است اصالت بدخشان را در گستره علم و فرهنگ، تثبیت نماید.

مقاله حاضر بعد از مقدمه حاوی (۹) بخش می باشد که در بخش اول آن نقش جهانی و فرامرزی مولانا محمد انور بدخشانی را در نشر و پخش علوم و معارف قرآنی انعکاس داده شده است، و در بخش دوم آن به زندگینامه فشرده مولانا پرداخته شده است، و در بخشهای سوم و چهارم به معرفی شیوخ و اساتید، آثار و مؤلفات مولانا پرداخته شده و در بخشهای پنجم و ششم تبحر مولانا را با گوشه از سجایای اخلاقی اش به شکل مختصر و فشرده انعکاس داده شده

است، و در بخش هفتم نمونه از تمجید و ستایش برخی علماء را از مولانا تذکر داده شده و در آخر مقاله یک نتیجه گیری کلی و جامع خاتمه داده شده است. البته قبل از نتیجه گیری تحت عنوان ضمایم پارچه از تصاویر مولانا را به غرض آشنایی بیشتر درج کرده شده است.

ناگفته نباید گذاشت که در تهیه این مقاله از دو منبع بسیار معتبر استفاده شده است، منبع اول همانا بیوگرافی تهیه کرده مولانا توسط خودش است که در اثر تقاضای برخی از دوستانش به زبان عربی تهیه گردیده و در سایت های متعدد و معتبر انترنیتی پخش گردیده است.

منبع دوم: برخی از مجله ها و جراید معتبر علمی خارجی، مانند مجله علمی و تحقیقی "بینات" است که هرماه توسط اداره بینات جامعه العلوم الإسلامیة بنوری تاون کراچی که مولانا تقریباً نصف از عمر گرانبهای خود را در آن به صفت استاد حدیث سپری نموده اند، چاپ و نشر می گردد.

اکنون بعد از این مقدمه می پردازیم به اولین بخش مقاله که عبارت است از: نقش جهانی و فرامرزی مولانا محمد انور بدخشانی در نشر و پخش علوم و معارف قرآنی.

۱ - نقش جهانی و فرامرزی مولانا محمد انور بدخشانی در نشر علوم و معرف قرآنی:

در این شکی نیست که قرآن کریم، کتاب هدایت و نسخه ای بزرگ شفایابی از تمام امراض و ناهنجاری ها بوده و با توجه به اینکه این قرآن عظیم الشان لله الحمد هنوز هم در همان صورت و وضع اصلی اش طوریکه نازل شده بود دست نا خورده نزد امت اسلامی - طوریکه بیشتر از چهارده صد سال قبل نازل شده بود - باقیمانده است، پس مسلمانان به وسیله رجوع و بازگشت صادقانه به فرامین و هدایات آن میتوانند در این عصر پر از فتنه و آشوب، عصر رکود و انحطاط یکبار دیگر عزت و حیثیت سلب شده خویش را در یافته بالاخره به مدارج بزرگ ترقی و تعالی نائل گردند.

هم چنان شکی نیست که در ارتباط خواندن و آموختن قرآن کریم، حفظ و تفسیر آیات و سوره های آن، درک معانی و مفاهیم آن، پخش و نشر معارف و آموزه های آن در هر مقطعی از زمان، کارها و فعالیت های بس بزرگی صورت گرفته است.

نکته مهم دیگری که قابل مکث و دقت است این است که همواره از جمع افراد و دانشمندان امت هر فردی که در حوزه خدمت به قرآن و پخش مفاهیم آن توجه و کوشش زیاد، سعی و تلاش بیشتر نموده باشد به همان اندازه طبق این وعده نبوی: « إِنَّ اللَّهَ يَرْفَعُ بِهَذَا الْكِتَابِ أَقْوَامًا وَيَضَعُ بِهِ الْآخَرِينَ »^۱، خداوند مقام و مرتبه بسیار بلندی را برایش عطا نموده است.

چنانچه هرگاه ما اگر خواسته باشیم تنها از شبه قاره هند مثال و نمونه را پیش خود داشته باشیم، پس بهترین و نزدیکترین نمونه امام شاه ولی الله دهلوی و خاندان وی اند. آنها کسانی بودند که واقعا بیشترین خدمات را در حوزه

۱ - صحیح مسلم (۱۳۵۳) "خداوند با این قرآن، کسانی را بلند و کسانی دیگر را پست میکند"

قرآن کریم و ترجمه مفاهیم آن انجام دادند، و خداوند متعال در نتیجه همین خدمات ایشان چنان مقام و منزلتی را به آنها عطا نمود که در قاره بزرگ آسیا، در علم و روحانیت برای دیگران یک سند بسیار با اعتبار به شمار می‌رفتند. آنچه قابل دقت و تذکر است این است که اگر توفیق خدمت به قرآن و نشر علوم و معارف آن، دونیم و یا سه قرن قبل نصیب شاه ولی الله دهلوی (۱۱۸۰هـ)^۱ و سایر علمای دیوبند، امثال مولانا محمد شفیع دیوبندی صاحب تفسیر مشهور معارف القرآن، و در عصر حاضر نصیب پسرش مولانا محمد تقی عثمانی شده باشد، پس چنین توفیقی شامل حال یکی از فرزندان راستین بدخشان و ستاره درخشان آن مولانا محمد انور بدخشانی استاد جامع المعقول و منقول (جامعه العلوم الإسلامیة علامه بنوی تاون کراچی) نیز شده است که با تالیف نمودن ترجمه فارسی قرآن و ده های تالیف دیگر در حوزه های درسی و غیر درسی مدارس دینی، توانسته است نام خود و نام بدخشان را در جهان اسلام به عنوان یکی از دانشمندان حوزه ترجمه و تفسیر قرآن ثبت نماید.^۲

شکی نیست که ترجمه قرآن کریم توسط افراد متعددی صورت گرفته و می‌گیرد اما سعادتی که نصیب مولانا محمد انور بدخشانی گردیده این است که این ترجمه در زندگی مترجم نه تنها مورد قبول و پذیرش خاص و عام قرار گرفته بلکه مورد توجه یکی از مراکز و نهاد های مهم کشور عربستان سعودی نیز گردیده است، چنانچه مجمع و نهاد علمی ملک فهد دولتی به غرض نشر و طبع قرآن کریم که در مدینه منوره قرار دارد و در عصر فعلی بزرگترین مرکز چاپ و نشر قرآن کریم و علوم آن به شمار می‌رود، ترجمه فارسی مولانا بدخشانی را از میان ده ها ترجمه فارسی قرآن کریم بر اساس داوری دکتور عبد الغفور بلوچی و استاد قریب الله مطیع به حیث یک ترجمه سودمند و با اعتبار برگزیده شده و به غرض استفاده فارسی زبانان تمام جهان، به تعداد صدها هزار نسخه آن چاپ و به صورت رایگان و مجانی پخش و تکثیر گردیده است.

در این شکی نیست که انتخاب شدن ترجمه فارسی مولانا بدخشانی از میان ترجمه صدها عالم و دانشمند فارسی زبان به غرض چاپ و پخش آن در سطح دنیای اسلام نه تنها یک افتخار بزرگ برای خود مولانا بلکه برای تمام علمای افغانستان مخصوصا برای بدخشانیان به شمار می‌رود.

۱- او، علامه ولی الله احمد بن عبدالرحیم عمري دهلوي است و نسبش به عمر بن خطاب - رضي الله عنه - مي رسد. وي، روز چهارم ماه شوال سال ۱۱۱۴هـ.ق برابر با سال ۱۷۰۲م در روهتل هند زاده شد و در خانواده اي که به علم و تقوا شهرت داشت، پرورش يافت. پدرش از علما و صوفيان برجسته ي دورانش بود که تدوين (الفتاوي الهنديه) از جمله فضائل علمي اوست. بسياري از خانواده اش تا الحال رسالت دعوت را در شبه قاره هند، به دوش مي کشند. شاه ولي الله دهلوی از علمای بزرگ هند، محدث و فقیه معتبر هندوستان بود که در قرن دوازدهم هجری، با نوشتن کتاب مشهور حجة الله البالغة، روجي تازه در فقه دمید و به احیای فقه سنت، به جای فقه مذهب، پرداخت. کسانی که نزد دهلوي درس خوانده اند، آن قدر زيادند که شمردن نمي شوند و مشهورترین آن ها، چهار فرزندش مي باشند:

۱- شيخ عبدالعزيز دهلوي: (۱۱۵۹-۱۲۳۹هـ)

۲- شيخ رفيع الدين: (وفات: ۱۲۳۳هـ)

۳- شيخ عبدالقادر: (وفات: ۱۲۳۰هـ)

۴- شيخ عبدالغني: (وفات: ۱۲۲۷هـ)

۲- شاهد این مدعا مقاله ای است که تحت عنوان « لعل بدخشاں! مولانا محمد انور بدخشانی مدظله کی قرآنی خدمت کا دنیوی اعزاز » توسط مولانا محمد شفیع چترالی در ۱۳ اگست ۲۰۱۷م، و مقاله دیگری تحت عنوان « مولانا انور بدخشانی ۴۰ علمی کتب تصنیف کرچی هین » در ۱۲ جون ۲۰۱۷م به چاپ رسیده است.

و باید بخاطر داشت که میسر شدن این افتخار بزرگ برای مولانا بدخشانی نتیجه کاوش یک ساله و دوساله و یا ده ساله اش نه، بلکه نتیجه یک سفر علمی فرامرزی و بسیار طولانی وی بوده است که از کوه پایه های پریچ خم بدخشان آغاز و بعد از عبور از سلسله کوه های هندوکش، شهر و دیار مختلف افغانستان و پاکستان به شهر بندری و تجارتي کراچی منتهی گردیده است.

عامل مهم دیگری که سبب نائل شدن مولانا بدخشانی به این افتخار بزرگ گردیده این بوده که مولانا تمام علوم و معارفی را که برای فهم قرآن ضروری پنداشته می شد مانند تفسیر و علوم قرآن، حدیث و علوم آن، فقه، ادب، بلاغت، منطق، فلسفه، صرف و نحو ... و غیره را نه تنها از اساتید چیره دست زمانش آموخته و در حدود نیم قرن تدریس نموده بلکه در آن علوم یک و یا بیشتر از یک کتاب را نیز تالیف نموده است و تمام تالیفاتش جزو نصاب برنامه های درسی اکثر مدارس دینی در پاکستان، بریتانیا، افریقای جنوبی و برخی کشورهای دیگر به شمار میرود و این همه افتخارات ایجاب می نماید تا با گوشه از زندگی علمی مولانا بدخشانی آشنا شویم که بخش دوم مقاله را بدان اختصاص داده شده است.

۲ - سوانح مختصر زندگی مولانا بدخشانی:

مولانا بدخشانی هفتاد و پنج سال قبل در سال ۱۹۴۳ م مطابق با ۱۳۲۲ ش در دهکده مادری اش زردیو (زرده) که قریه ماماهاش بود چشم به جهان گشود، سپس در قریه پدری اش در وردوج، در آغوش والدین گرامی پرورش یافت طوریکه آنها این فرزند دلبنده شان را به صلاح و استقامت پرورش نمودند، فن سواد و مبادی ابتدایی فارسی را از والدین خویش آموخت، سپس مقدمات صرف و نحو و مبادی علوم متداول را از کاکایش مولوی محمد شریف یکی از علمای مشهور و پر آوازه منطقه به شمار میرفت که از مدرسه امینه دهلی فارغ و شاگرد مستقیم مفتی اعظم هند مولانا مفتی کفایت الله بود آموخت، و به خاطر شهرت علمای ولایت تخار دران زمان در علوم و فنون عربی، به غرض فراگرفتن صرف و نحو، ادب و بلاغت، فقه و تفسیر، منطق و ادب و مضامین دیگر راهی ولایت تخار شد، سپس به غرض فراگیری بیشتر کتب معتبر دیگر دوباره به طرف کاکایش مولانا محمد شریف برگشت و کتابهای مشکوه المصابیح و مطول را از نزد ایشان فراگرفت، سپس به غرض کسب علوم و فنون بیشتر و ارتقای سطح علمی و تحصیلی خویش در سال ۱۹۶۵ میلادی عازم کشور همسایه پاکستان گردید و کتابهای عمده معقول و منقول چون میبذی و قاضی مبارک و تفسیر بیضاوی را از اساتید مشهور دارالعلوم انجمن تعلیم القرآن شهر کوهات فرا گرفت، سپس در سال ۱۹۶۶ م وارد دارالعلوم مشهور حقانیه که در اکوژ ختک قرار دارد گردیده از محضر مفتی عصر خود مفتی محمد فرید رحمه الله وسایر اساتید دیگر کتب معتبر تفسیر و عقاید و فقه را فراگرفت، سپس به غرض تکمیل فنون مربوط به علوم معقول راهی شهر سوات گردید و کتابهای منطق و فلسفه، هندسه و حساب و علوم فلکیات را از اساتید مشهور دارالعلوم سیدو شریف و عالم مشهور مارتونگ باباجی رحمه الله فراگرفت.

مولانا بدخشانی بعد از تکمیل و تحصیل علوم و فنون مختلف و مروج رهسپار شهر بندری کراچی گردیده کتب مربوط به دوره حدیث را از محضر شیخ الحدیث و محدث عصر مولانا محمد یوسف بنوری رحمه الله و مشایخ مشهور دیگر فراگرفت.

علماء و دانشمندان شهر کراچی مخصوصاً مولانا بنوری رحمه الله علیه بعد از اینکه از قابلیت و توانایی علمی مولانا بدخشانی آگاه شدند به غرض تقدیر و گرامی داشت از وی یکی از دخترانش را در عقد وی در آورد و بعد از وفات وی با دختر ناظم اول دارالعلوم کراچی مولانا نور احمد که نواسه مفتی اعظم پاکستان مولانا محمد شفیع بود، ازدواج نمود.

مدتی بعد شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان مولانا بدخشانی را به غرض تدریس در جامعه فاروقیه انتخاب نمود اما بعد از دو سه سال تدریس، مولانا یوسف بنوی دوباره مولانا بدخشانی را از نزد شیخ سلیم الله نزد خودش در جامعه بنوری تاون فرا خواند. چنانچه بعد از ۱۹۷۲م تا این دم که تقریباً نیم قرن سپری می شود مولانا بدخشانی در مدرسه و نهاد مشهور شیخ و استادش مصروف تدریس و فعالیت علمی می باشد.

۳ - شیوخ و اساتید مولانا انور بدخشانی:

الف - شیوخ و اساتید مولانا در سرزمین خودش افغانستان:

- ۱- کاکایشان مولوی محمد شریف وردوجی بدخشی.
- ۲- مولوی برات محمد کیوی البدخشی
- ۳- داملا شمس الدین سرغیلانی بدخشی.
- ۴- مولوی محمد یوسف زردیوی بدخشی.
- ۵- مولوی عبد الجلیل تخاری (نمک آبی)
- ۶- شیخ محمد اسماعیل شفقی تخاری بخاری.
- ۷- شیخ محمد امین مشتانی فرخاری.
- ۸- شیخ خلیل الرحمن خُسدی فرخاری (معروف به عبد الخلیل)
- ۹- مولی فیض محمد تکابی ، مدرس مدرسه محب الله خان در (خان آباد)
- ۱۰- شیخ حاجی محمد فرغانی ، مدرس مدرسه خیابان در قندز.
- ۱۱- مولوی عجب گل تگابی.
- ۱۲- شیخ علاء الدین (گدري) نهرینی.

ب - شیوخ و اساتید مولانا بدخشانی در پاکستان:

- ۱- محدث عصر شیخ محمد یوسف بنوری مؤلف کتاب مشهور معارف السنن شرح سنن ترمذی.
- ۲- شیخ فضل محمد سواتی.
- ۳- شیخ محمد إدريس الميرتی.

- ۴- شیخ مصباح الله هزاروی.
- ۵- شیخ ولی حسن تونکی.
- ۶- شیخ بدیع الزمان کمبل بوری.
- ۷- شیخ حامد میرتی.
- ۸- شیخ بهادر خان مارتونگی سواتی.
- ۹- شیخ عبد المجید بازارگوی السواتی.
- ۱۰- شیخ کفایه الله سواتی.
- ۱۱- شیخ عبد الله کوهستانی سواتی.
- ۱۲- الشیخ جان عالم سواتی ، منطقی.
- ۱۳- شیخ لطافت الرحمن سواتی.
- ۱۴- شیخ میا گلدیروی
- ۱۵- مفتی محمد یوسف بونیری سواتی.
- ۱۶- مفتی محمد فرید ضروبی.
- ۱۷- شیخ فضل إلهی ضروبی.
- ۱۸- شیخ عبد الغفار صدر مدرسین در انجمن تعلیم القرآن کوهات.
- ۱۹- شیخ نعمت الله (کوهات)
- ۲۰- شیخ أحمد گل (کوهات)
- ۲۱- شیخ القرآن مولوی غلام الله خان راولپندی
- ۲۲- شیخ عبد الحلیم دیروی .

و بدین ترتیب مجموع اساتید مولانا بدخشانی در افغانستان و پاکستان به (۳۴) شیخ و استاد میرسد که اکثریت ایشان در فن خود یکتای روزگار بودند .

ناگفته نماند که مولانا بدخشانی از برخی اساتید مشهور و معتبر حدیث مانند شیخ عبد الفتاح أبو غده که یک عالم سوری تبار و یکی از علمای معتبر جهان اسلام به شمار میرفت و اساتید مشهور دیگر نیز سند و اجازه روایت را کسب نموده است.

۴ - آثار و مؤلفات مولانا بدخشانی:

الف - آثار و مؤلفات مولانا بدخشانی (به زبان عربی):

- ۱- تیسیر اصول الشاشی (مطبوع)
- ۲- تیسیر أصول الفقه (مطبوع)
- ۳- أصول الفقه للمبتدئين (مطبوع)

- ۴- تیسیر المہذب شرح منتخب الحسامی (مطبوع)
- ۵- تسہیل شرح نخبۃ الفکر (مطبوع)
- ۶- تفہیم مصطلح الحدیث (مطبوع)
- ۷- تسہیل الفرائض السراجیہ (مطبوع)
- ۸- تلخیص شرح العقائد الطحاویۃ از ابن أبی العز حنفی (مطبوع)
- ۹- تسہیل مختصر المعانی (البلاغۃ الصافیۃ) (مطبوع)
- ۱۰- تسہیل شرح ملا جامی (مطبوع)
- ۱۱- تسہیل الضریری لحمید الدین الضریر النیشابوری (مطبوع)
- ۱۲- تسہیل القطبی (مطبوع)
- ۱۳- تسہیل المنطق (مطبوع)
- ۱۴- المنطق المنجی (ترجمۃ الصغری، والكبری والأوسط للسید الشریف) (مطبوع)
- ۱۵- طریق الوصول إلى علوم البلاغۃ (مطبوع)
- ۱۶- ترجمۃ ” الفوز الكبير ” بالعربیۃ (مطبوع)
- ۱۷- ” تیسیر الحقائق شرح كنز الدقائق ” (آمادۃ طبع)
- ۱۸- شرح مسلّم الثبوت (آمادۃ طبع)
- ۱۹- ہدایۃ المتحیر فی حیاء الخضر (مطبوع)
- ۲۰- ترجمۃ ” المعتمد فی المعتقد ” از فضل اللہ تورپشتی متوفی ۶۶۱ھ (غیر مطبوع)

ب - آثار و تالیفات مولانا بدخسانی بہ زبان فارسی:

- ۱- ترجمۃ القرآن المجید بالفارسیۃ (مطبوع)
- ۲- تفسیر القرآن الحکیم ” فتح الرحیم فی خمس مجلدات (تقریباً) غیر مطبوع
- ۳- ترجمۃ علوم القرآن (تألیف مولانا شمس الحق الأفغانی) (مطبوع)
- ۴- تسہیل ” ما لابد منه ” تألیف القاضی ثناء اللہ مظہری (غیر مطبوع)
- ۵- آموز گارسیرت (مطبوع)
- ۶- السعی الحثیث فی مصطلح الحدیث (مطبوع) و ترجمہ شدہ بہ زبان های پشتو و اردو.
- ۷- عقائد اساسی اسلام (مطبوع)
- ۸- شرح متن ” العقیدۃ الطحاویۃ ” (مطبوع)
- ۹- عدل اسلامی یا مساواہ اشتراکی ؟ (مطبوع)
- ۱۰- اسلام و سوسیالزم، ترجمۃ، ” الإسلام والاشتراکیۃ ” از شیخ شمس الحق أفغانی از اردو بفارسی (مطبوع)
- ۱۱- فیصلۃ قوی دربارہ انتفاع از گروی (مطبوع)

- ۱۲- قنوت نازله (مطبوع)
- ۱۳- آیا سه طلاق یکجا واقع می شود (مطبوع)
- ۱۴- بیست رکعت تراویح (مطبوع)
- ۱۵- آئینه شاه ناصر (مطبوع)
- ۱۶- آئینه اسماعیلیه (غیر مطبوع)
- ۱۷- یک صد و یک سوال و جواب در میراث (غیر مطبوع)
- ۱۸- جواهر الایمان ، ترجمه رساله مفتی کفایت الله ، (مطبوع)
- ۱۹- مضامین قرآن ، به اسلوب سوال و جواب ، غیر مطبوع
- ۲۰- اشعار عربی انتخاب شده از مثنوی رومی (غیر مطبوع)
- و بدین ترتیب آثار و تالیفات مولانا انور بدخشانی به (۴۰) کتاب و رساله می رسد که اکثریت آنها کتابهای درسی به شمار میروند.

۵ - تبحر مولانا در تمام علوم و معارف اسلامی:

با دقت اندک در مؤلفات مولانا بدخشانی این حقیقت روشن میگردد که مولانا در تمام عرصه های علوم و معارف اسلامی تبحر و دست رسی کامل داشته است، طوریکه دیده میشود تالیفاتش مخصوص یک و یا دو فن نبوده بلکه تفسیر و علوم القرآن ، حدیث و فقه، عقاید و تاریخ، ادب و بلاغت، صرف و نحو را احاطه نموده است. حقیقت مسلم دیگر این است که مولانا علاوه بر زبان مادری اش که فارسی است به زبان های معتبر بین المللی دیگر مانند عربی ، اردو و انگلیسی نیز مهارت کامل داشت.

۶ - گوشه از سجایای خلاق مولانا بدخشانی:

در مورد سجایای اخلاقی مولانا باید گفت که او واقعا از تمام صفات برجسته اخلاق اسلامی مانند: اخلاص و صداقت، تواضع و فروتنی، خدمت و همکاری، احسان و نوازش و غیره بر خوردار بود، طوریکه بنده زمانیکه بعد از رمضان سال ۱۳۵۹ش به غرض ادامه طلب و تحصیل علم وارد شهر کراچی گردیده و به محضر ایشان رسیدم بسیار به گرمی از بنده استقبال نموده در طول مدت تحصیل از هیچ نوع همکاری دریغ نرزدند و مجالس و صحبت های شان به حدی شیرین و گیرا بود که اگر انسان ساعاتها هم با ایشان بنشیند، احساس خستگی را نمی کند.

۷ - نمونه از تمجید و ستایش برخی علما از مولانا بدخشانی:

با توجه به علم و تبحر مولانا یکی از شاگردان مولانا بدخشانی به نام مولانا محمد شفیع چترالی در سوانح حیات مولانا بدخشانی مینویسد: « اگر میری اس بات کو تلمیذانه عقیدت پر محمول نه کیا جائے تو میری نظر میں (جو کہ یقیناً محدود ہے) اس وقت پاکستان میں کوئی ایسا عالم موجود نہیں ہے

جو تقریباً تمام مروجہ منقولات و معقولات پر مولانا محمد انور بدخشانی مدظلہ جیسا مجتہدانہ عبور رکھتا ہو».

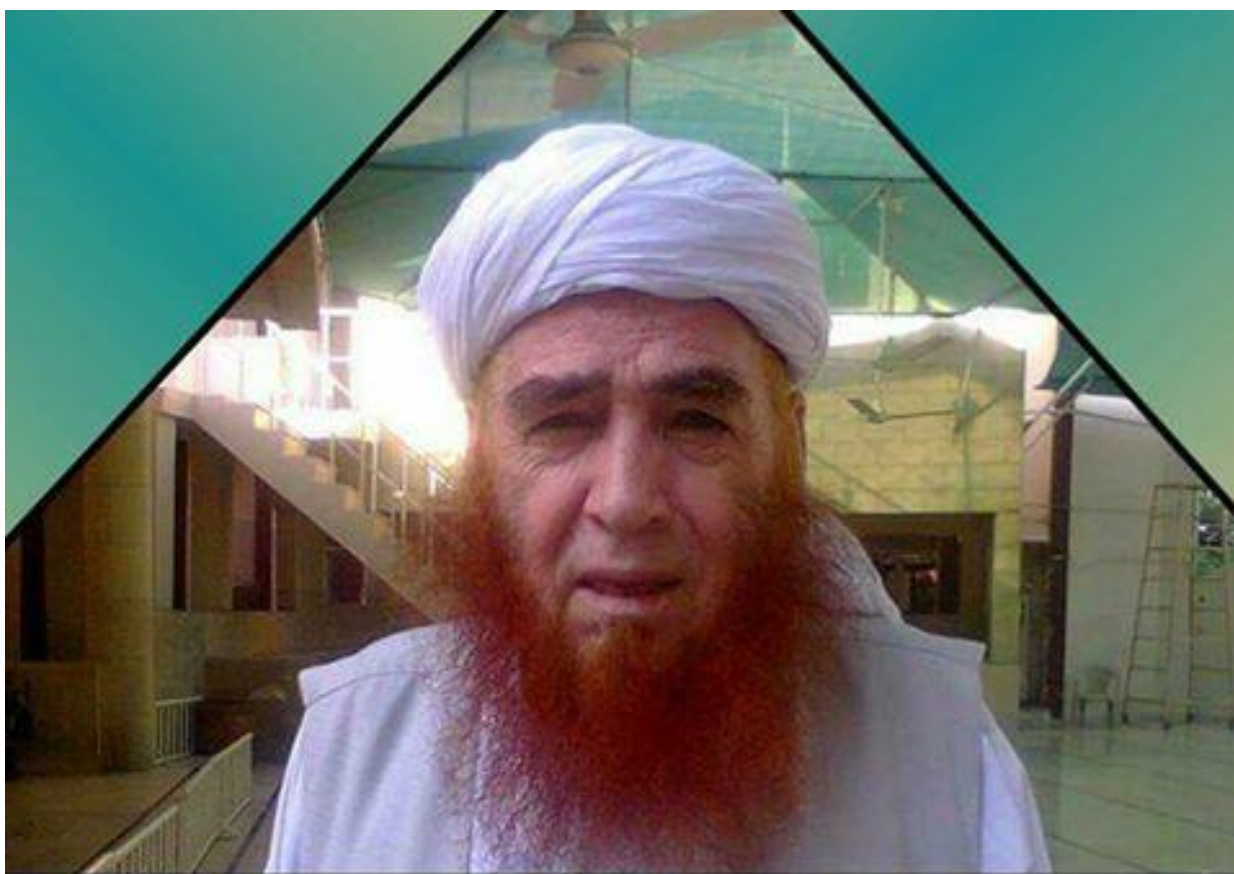
یعنی اگر این سخن مرا بر مبنای پیوند شاگردی قرار داده نشود پس نظر و قضاوت من در مورد مولانا بدخشانی - که بدون شک یک قضاوت و نظر بسیار محدود است - این است کہ در پاکستان امروزی چنان عالم و مدرسہ وجود ندارد کہ همچو مولانا بدخشانی در تمام علوم معقول و منقول دست رسی کامل و دیدگاہ مجتہدانہ داشته باشد. سپس نویسنده دلیل این قضاوتش را در مورد مولانا بدخشانی توضیح داده گفته است: زیرا مولانا بدخشانی یگانہ کسی است کہ تمام کتب مربوط بہ علم تفسیر، حدیث، فقہ، ادب، بلاغت، منطق، فلسفہ، صرف و نحو را کہ ہستہ اصلی نصاب موجودہ مدارس دینی را تشکیل میدہند، از نیم قرن بدینسو نہ تنها تدریس نمودہ است بلکہ در ہر یکی از این علوم و فنون یک و یا چند کتاب درسی را نیز تالیف نمودہ است کہ فعلاً شامل نصاب اکثریت مدارس و نہاد ہای علمی و دینی می باشند.

علاوہ بر این مولانا بدخشانی کتابہای مہم معقولات را کہ امروز تنها نام آنها در اذہان باقیماندہ است، مانند: ملا صدرا، شمس بازغہ، خیالی، مطول، مسلم الثبوت، سلم العلوم، ملا حسن، قاضی مبارک، حمد اللہ، شرح مواقف، شرح چغمنی و غیرہ را از علماء و اساتید جید عصر خود فرا گرفتہ است!

۸ - ضمايم :

در پایان این مقاله قبل از نتیجه گیری می خواهیم پارچه های از تصاویر مولانا را با چند نمونه از مقالات چاپ شده در مورد ایشان ضمیمه نمایم:

(۱)

دافغانستان افتخار

ستر علمي شخصيت علامه المحدث الفقيه

محمد انور بدخشاني حفظه الله

داهل حق علماو ژوند ليکونه

(۲)

لعل بدخشاں! مولانا محمد انور بدخشاںی مدظلہ کی
قرآنی خدمت کا دنیوی اعزاز

تحریر: مولانا محمد شفیع چترالی

(۳)

امت

لسانِ رمضان

مولانا نور بدخشان 40 علماء کتب تصنیف کر چکے ہیں

دس لاکھ کی مالیت کی مشقوں کو مکمل کر کے قرآن کریم کی 6 جلدوں کی تفسیر 24 برس میں مکمل کی تھی۔ ترجمہ قرآن معلوم عرب سے چھپ کر افغانستان، اہل علم و دانش کے لیے مفت تقسیم ہوا ہے۔ سہ ماہی توفیق ہاؤس کے نفع اللہ رت کی امت سے انگلو

مولانا نور بدخشان کی تصنیفات کی فہرست

1۔ قرآن مجید کی تفسیر (6 جلدوں کی تفسیر 24 برس میں مکمل کی تھی۔ ترجمہ قرآن معلوم عرب سے چھپ کر افغانستان، اہل علم و دانش کے لیے مفت تقسیم ہوا ہے۔ سہ ماہی توفیق ہاؤس کے نفع اللہ رت کی امت سے انگلو

2۔ قرآن مجید کی تفسیر (6 جلدوں کی تفسیر 24 برس میں مکمل کی تھی۔ ترجمہ قرآن معلوم عرب سے چھپ کر افغانستان، اہل علم و دانش کے لیے مفت تقسیم ہوا ہے۔ سہ ماہی توفیق ہاؤس کے نفع اللہ رت کی امت سے انگلو

3۔ قرآن مجید کی تفسیر (6 جلدوں کی تفسیر 24 برس میں مکمل کی تھی۔ ترجمہ قرآن معلوم عرب سے چھپ کر افغانستان، اہل علم و دانش کے لیے مفت تقسیم ہوا ہے۔ سہ ماہی توفیق ہاؤس کے نفع اللہ رت کی امت سے انگلو

4۔ قرآن مجید کی تفسیر (6 جلدوں کی تفسیر 24 برس میں مکمل کی تھی۔ ترجمہ قرآن معلوم عرب سے چھپ کر افغانستان، اہل علم و دانش کے لیے مفت تقسیم ہوا ہے۔ سہ ماہی توفیق ہاؤس کے نفع اللہ رت کی امت سے انگلو

5۔ قرآن مجید کی تفسیر (6 جلدوں کی تفسیر 24 برس میں مکمل کی تھی۔ ترجمہ قرآن معلوم عرب سے چھپ کر افغانستان، اہل علم و دانش کے لیے مفت تقسیم ہوا ہے۔ سہ ماہی توفیق ہاؤس کے نفع اللہ رت کی امت سے انگلو

6۔ قرآن مجید کی تفسیر (6 جلدوں کی تفسیر 24 برس میں مکمل کی تھی۔ ترجمہ قرآن معلوم عرب سے چھپ کر افغانستان، اہل علم و دانش کے لیے مفت تقسیم ہوا ہے۔ سہ ماہی توفیق ہاؤس کے نفع اللہ رت کی امت سے انگلو

7۔ قرآن مجید کی تفسیر (6 جلدوں کی تفسیر 24 برس میں مکمل کی تھی۔ ترجمہ قرآن معلوم عرب سے چھپ کر افغانستان، اہل علم و دانش کے لیے مفت تقسیم ہوا ہے۔ سہ ماہی توفیق ہاؤس کے نفع اللہ رت کی امت سے انگلو

8۔ قرآن مجید کی تفسیر (6 جلدوں کی تفسیر 24 برس میں مکمل کی تھی۔ ترجمہ قرآن معلوم عرب سے چھپ کر افغانستان، اہل علم و دانش کے لیے مفت تقسیم ہوا ہے۔ سہ ماہی توفیق ہاؤس کے نفع اللہ رت کی امت سے انگلو

9۔ قرآن مجید کی تفسیر (6 جلدوں کی تفسیر 24 برس میں مکمل کی تھی۔ ترجمہ قرآن معلوم عرب سے چھپ کر افغانستان، اہل علم و دانش کے لیے مفت تقسیم ہوا ہے۔ سہ ماہی توفیق ہاؤس کے نفع اللہ رت کی امت سے انگلو

10۔ قرآن مجید کی تفسیر (6 جلدوں کی تفسیر 24 برس میں مکمل کی تھی۔ ترجمہ قرآن معلوم عرب سے چھپ کر افغانستان، اہل علم و دانش کے لیے مفت تقسیم ہوا ہے۔ سہ ماہی توفیق ہاؤس کے نفع اللہ رت کی امت سے انگلو

۹ - نتیجہ گیری:

نکاتی کہ از این مقاله به عنوان نتیجه گیری بدست می آید امور ذیل اند:

۱ - معرفی چہرہ ہا و شخصیت های علمی و فرهیختہ افغانستان مخصوصا در این عصر پر از فتنہ و آشوب کہ دشمنان خاک و ارزشهای دینی و ملی ما همواره با استفاده از شیوہ های مختلف می خواهند تا ما و مخصوصا جوانان ما را از راه و روش اسلاف و گذشتگان خویش بدور نگہ دارند، از اهمیت بسزایی بر خوردار است؛ زیرا رفتن به یک آیندہ درخشان بدون مطالعه و بررسی تاریخ گذشتگان ، والہام گرفتن از زندگی علمی و مجاہدات عملی ایشان، امکان پذیر نمی باشد.

۲ - از طرف دیگر یکی از حقوق حقہ علماء و دانشمندان ما برما این است تا با نام و کارنامہ های علمی و ادبی، تاریخی و فرهنگی ایشان نہ تنها آشنا گردیدہ بلکه چہرہ های تابناک ایشان را بہ دیگران نیز معرفی نمائیم ؛ زیرا ہمین شخصیتها بودند کہ توسط ایثار و فداکاری های بی دریغ ایشان، افراد و جوامع زیادی از چراغ علم و معرفت بر خوردار شدند.

۳ - آنچه بہ عنوان یک حقیقت مسلم، واضح و آشکاراست این است کہ ہرگاہ از جمع افراد و دانشمندان امت، ہر فردی کہ در حوزہ خدمت بہ قرآن و پخش مفہیم آن توجہ و کوشش زیاد ، سعی و تلاش بیشتر نمودہ است، بہ همان اندازہ خداوند متعال طبق این وعدہ نبوی (إن اللہ یرفع بہذا الکتاب أقواما و یضع بہ آخرین) مقام و مرتبہ بسیار بلندی را برایش عطا نمودہ است.

۴ - همان توفیقی که دو قرن قبل در جغرافیای هند و پاکستان شامل حال خاندان شاه ولی الله دهلوی گردیده بود در این عصر حاضر شامل یکی از فرزندان راستین بدخشان و ستاره درخشان آن مولانا محمد انور بدخشانی استاد جامع المعقول و منقول (جامعه العلوم الإسلامیة علامه بنوی تاون کراچی) نیز شده است که با تالیف نمودن ترجمه فارسی قرآن و ده های تالیف دیگر در حوزه های درسی و غیر درسی مدارس دینی، توانسته است نام خود را به عنوان یکی از دانشمندان حوزه ترجمه و تفسیر قرآن، و نام بدخشان را به عنوان یکی از مراکز مهم علم و فرهنگ ثبت نماید.

۵ - از سفر های علمی و طاقت فرسا و در عین سفرهای بسیار طولانی مولانا بدخشانی که از وطن آبائی اش آغاز و به شهر بندری کراچی منتهی گردیده است، این حقیقت روشن میگردد که با سعی و کوشش، صبر و تحمل دوامدار میتوان به قله های بلند علم و معرفت نائل گردید.

۶ - کثرت تالیفات مولانا بدخشانی که با وصف مصروفیت ایشان در تدریس و خطابت، توانستند در حدود (۴۰) کتاب و رساله را که بخش بزرگ آنها را کتابهای درسی تشکیل میدهند، تالیف نموده و در دست رس طلبه و محصلین و سایر علاقمندان قرار دهند.

۷ - با دقت اندک در مؤلفات مولانا بدخشانی این حقیقت روشن میگردد که مولانا در تمام عرصه های علوم و معارف اسلامی تبحر و دست رسی کامل داشته است، طوریکه دیده میشود تالیفاتش مخصوص یک و یا دو فن نبوده بلکه تفسیر و علوم القرآن، حدیث و فقه، عقاید و تاریخ، ادب و بلاغت، صرف و نحو را احاطه نموده است. در آخر به امید اینکه یکبار دیگر بدخشان باستان ما بتواند در آینده نیز چنین شخصیتها را در مهد خویش پرورش دهد مقاله خویش را خاتمه می بخشم.

البته لازم به تذکر میدانم که هیچ گاه با تحریر و نگارش یک مقاله و دو مقاله و آن هم در مدت زمانی بسیار کوتاه و هم چنان با تدویر یک کنفرانس و یا دو کنفرانس ما نمی توانیم حق آن دانشمندانی را که تمام عمر خویش را در آموختن علم و سپس خدمت به آن وقف نمودند، ادا نمائیم اما باز هم از اکادمی علوم افغانستان و گردانندگان سمینار بدخشان در گستره تاریخ یکبار دیگر تشکر می نمایم که در این شرایط بسیار دشوار توانستند یک گام مهم و ارزشمندی را در این راستا بردارند.

در پایان از جوان با احساس نظامی صاحب نیز تشکری می کنم که با تماس های متعددش بنده را تشویق نمود تا با تحریر چند سطر توانستم که یکی از علمای برجسته بدخشان زمین را به معرفی بگیرم.

پوهاند دكتور عبد الباری حمیدی

استاد پوهنچی شرعیات پوهنتون کابل